

Л.І. Мокляк

ДУХОВНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ У ТВОРЧОСТІ С.Б. КРИМСЬКОГО

Національний авіаційний університет

Анотація. У статті здійснюється аналіз концепції духовності у творчому доробку видатного вітчизняного філософа С.Б. Кримського.

Ключові слова: Кримський, духовність, людина, особистість, культура.

Вступ

Філософсько-науковий спадок С.Б.Кримського не обмежується питаннями, що піднімаються в галузі логіки і методології науки. В останні десятиліття увага мислителя все більше й більше зосереджувалася на осмисленні, досягненні соціогуманітарних і культурологічних проблем, які набували своєї актуальності на зламі другого і третього тисячоліть.

Провідною методологічною домінантою, що об'єднала розробку проблем філософії культури, соціальної філософії, філософії історії, світоглядних засад національної української культури, стає дослідження філософії духовності.

Свій погляд, думки, спостереження С.Б.Кримський виклав у низці наукових праць, зокрема статті «Контури духовності: нові контексти ідентифікації», опублікованої у журналі «Вопросы философии» у 1992 році, колективній монографії «Шляхи та роздоріжжя сучасної цивілізації» (1998 р.), монографії «Філософія як шлях людяності і надії» (2000 р.), брошурі «Заклики духовності XXI століття» (2003 р.), зміст якої є текстом лекції, прочитаної філософом у Національному університеті «Києво-Могилянська академія», книзі «Під сигнатурою Софії» (2008 р.), збірнику статей «Ранкові роздуми» (2009) та ін.

Філософ не тільки писав наукові праці, давав інтерв'ю, але й у своїх лекціях, зустрічах із слухачкою аудиторією студентів, аспірантів, своїх колег науковців і викладачів, усіх небайдужих до долі нашого сьогодення і майбутнього, живим словом завжди наголошував, що всі проблеми, які потребують свого вирішення, не можуть бути вирішеними як такі без усвідомлення сфери духовності, а це значить – проблеми *людини і її буття*.

С.Б.Кримський підкреслював, що до III тисячоліття людство, в принципі, випробувало більшість можливих ідей, проектів, утопій у досягненні соціального щастя людей і впевнилось в їхній слабкій реалізації. Історія все більше починає свідчити про неспроможність її «горизонтального» виміру, тобто прогресу як шляху здобуття абсолютних цінностей. Вони, як і на початку історичної діяльності, здобуваються не стільки в лінійному русі від старої фази суспільного стану до нової, скільки завдяки досягненню інваріантних параметрів людяності, моральної величі, краси і добра [3, с. 278].

Людина сучасного глобалізованого світу, на думку мислителя, вже не вичерпується визначенням Homo sapiens. Це ознака, яка вказує на абсолютизацію володіння людиною розумом. А це, у свою чергу історично призвело до обмеження поняття людяності як в одиничному, так і в загальному визначенні характеристикою інтелектуально розвине-

ної особи, й невілює необхідність поєднання у визначенні людини розумного та морального, розумного та естетичного як альтернативи машинному інтелекту. Отже, констатує вчений, цивілізація робить людей богами раніше, ніж вони стають гідними статусу людини [4, с. 4].

Всім своїм людським і творчим життям мислитель продовжував гуманістичну традицію українського типу філософствування. Спираючись на могутній історичний пласт культури, С.Б.Кримський прокладав раціональні шляхи досягнення таємниці сучасної людини, її сутності, місця і ролі у сучасному світі, проблем її існування, сенсу її буття, її життєвих пріоритетів у новому тисячолітті.

Пророчі думки філософа, його аналіз сучасних соціальних процесів, висновки щодо духовної напруженості XXI століття стали реальністю. Ми щодня не тільки одержуємо тривожну інформацію із ЗМІ, але й на особистісному рівні свого сучасного буття переживаємо драматичні, а у багатьох випадках трагічні дні загострення життєвих колізій глобалізованого світу: пріоритету матеріального інтересу, політичної доцільності, тероризму, навалу псевдодуховної культури, релігійного і національного розбрату, небажання почути і спромоглись зрозуміти іншого.

Постановка завдання

С.Б.Кримський поділяв думку французького мислителя Анрі Мальро, який, напередодні нового тисячоліття, проголосив своєрідний філософський вердикт, що XXI століття або буде століттям духовності, або його зовсім не буде.

Все актуальнішою стає думка, що наступив період «втраченого часу», період обнуління культури. Старше покоління ще черпає духовні сили і наснагу в культурі минулого, яка для цих людей не втратила своєї актуальності, звертаються до моральних авторитетів свого часу, покладаються врешті-решт на свій власний життєвий досвід. Нове покоління, яке народилося на зламі історичних епох, опинившись в умовах пандемії віртуальної культури, якщо і знаходить там певні взірці, то вони дуже швидко перетворюються на мильну кульку, детермінуючи появу численних молодіжних субкультур. За чверть століття «втраченого часу» наше суспільство зруйнувало і продовжує руйнувати духовно-культурні мости, які забезпечують цілісність і спроможність людини, суспільства й держави розвиватися цивілізаційно. Тисячолітній розвиток людства неодноразово підтверджував ідею щодо гармонійного співрозвитку цивілізації і культури. Якщо розвиток цивілізації починає випереджати культуру, то тим самим вона підписує собі смертний вирок, вона руйнується і зникає.

Свого часу на зламі епох юний принц Гамлет ставить питання: «Бути чи не бути?» і через багато століть, у сучасну епоху, кумир української молоді соліст і керівник гурту «Океан Ельзи» С.Вакарчук пристрасно звертається до нас із тим же питанням «Хто ми є? Де ми є?».

Європейська культура відповіла на питання датського принца духовними звершеннями Нового часу у галузі науки, філософії, мистецтва, просвітництва, педагогіки, а чим відповідь на питання співака наша сучасність? Питання залишається відкритим.

С.Б.Кримський, неодноразово звертаючись до досвіду античної культури, згадував відомий міф про Тесея та доньку критського царя Аріадну, яка подарувала Тесею провідну нитку, завдяки якій він зміг перемогти жадливе чудовисько Мінотавра і знайти вихід із лабіриту. У цій ситуації, зауважував філософ, важливо не тільки одержати цю нитку, а ще й мабуть важливішим є, від кого ти її одержуєш, бо, долаючи закутки життєвого лабіриту, є можливість опинитися у Храмі, а є вірогідність потрапити у лещата ще страшнішого чудовиська, ніж Мінотавр, самому перетворитися на хижака.

Тут важливішим є від кого ти одержуєш цей світоглядний, моральний орієнтир, від кого чуєш слово, чию думку сприймаєш, чиї почуття поділяєш.

Саме у науковій спадщині С.Б.Кримського ми знаходимо філософськи осмислену й концептуально викладену теорію духовного як сутності людини й способу її істинного буття. Маємо нагоду ще раз перегорнути сторінки книг і долучитися до ранкових роздумів видатного українського мислителя.

Як зазначається у попередньому слові збірника С.Б.Кримського «Ранкові роздуми», «автора цікавить мудрість, але не в її готовому остаточному вигляді, а в стані пошуку, генези, очікування та надії. А ранок і є втіленням процесу як такого. Ранок – це і є перехід, перетворення вчорашнього на сьогодні, тобто стихія народження, становлення, творення світла, заперечення темряви, просвітлення тіней» [6, с.10].

Так, наша країна, народ перебувають у ранковому стані і нового часового періоду, нового тисячоліття, та вибору нового шляху свого буття, утвердження чи втрати своєї ідентичності, пошуку механізмів гармонізації відносин як всередині суспільства, так і з усім навколишнім світом.

Метою статті є аналіз концепції духовності С.Б.Кримського, осмислення ідей та принципів, в яких ця концепція знайшла своє втілення та реалізацію.

Основна частина

На жаль сьогодні такі поняття, як «духовність», «мораль», «моральність», «гуманізм» є настільки заялженими, так часто використовуються як «фіговий листочок» у риторичні представників від політики і так званої сучасної «культури», що майже втратили свій істинний зміст.

Філософ попереджає нас проти буденного розуміння духовності як альтернативи тілесності, тварності, як це зазначається у словнику Даля. У дійсності духовність є протилежною не плоті, зазначає вчений, а хаосу збуджених інстинктів, не тілу, але ілюзіям й сурогатам чуттєвості, які породжують псе-

вдодуховність, хибну духовність, сурогат духовності. Коли сакральне заміщується профаним, істинна віра – неоязичництвом, світ науки – псевдонауковими доктринами, поетичне слово і музика небесних сфер – навколо музичним галасом, який годинами звучить у навушниках наших сучасників, культурна реальність перетворюється на добове мерехкотіння телевізійних кліпів і реклами, яка агресивно закликає: «Придбай мене, ти цього вартий!», навіюючи людині примат тілесних задовольень – наступає час псевдодуховності. Якщо самосвідомість людини не має інтелектуального, морально світоглядного інструментарію захистити себе, тоді хибна духовність занурює особистість у свої тенета, де головну роль виконує Трикстер, образ, народжений ще за міфологічних часів.

Український лінгвіст Н.В.Бардіна визначає образ Трикстера як образ «недолюдини, і надлюдини, і тварини, і божества, головною ознакою якого є пристрасті і бажання, не підвладні розуму. Навіть неможливо визначити стать цієї істоти: незважаючи на фалічні ознаки, він може стати жінкою й виносити дитину» [1, с. 72]. Російський вчений, філолог і культуролог Г. Гусейнов акцентує увагу на місці, яке займає цей персонаж на авансцені сучасності: «Трикстер – це людина, яка наділяється ознаками міфічного героя, в окремих випадках навіть божества, яке постійно допускає сміхове переозначування реальності, глузує над усіма, але при цьому не викликає у маси людей відторгнення і, тим більше, виключення, позбавлення сану чи політичної ролі. Чим брутальнішим і огиднішим стає персонаж, тим більше він є прийнятним для масового сприйняття» [8]. Далі вчений зазначає, що у нашій пострадянській дійсності це образ політичного чи духовного лідерів, що прийшли на зміну мертвим вождям. Така роль трикстера у сучасному російському політикумі, на думку вченого, притаманна Володимиру Жириновському. Український сучасний політичний бомонд теж має у своєму арсеналі вагомий загін трикстерів, які талановито виконують свої ролі і, на жаль, мають чисельних шанувальників серед наших громадян.

Поділяємо думку дослідників феномену трикстерів щодо того, що своєю безглуздою, епатажною поведінкою такі персонажі крушать, ламають застарілі, омертвілі звичаї, традиції, ідеї і тим самим вивільняють могутнє джерело для подальшого розвитку. Але ж знову постає питання: «Якого розвитку? Для чого і кого?» Це питання є для нас найактуальнішим і потребує свого вирішення як для країни загалом, так і для української нації та для кожної окремої людини.

Філософські роздуми С.Б.Кримського спрямовують нашу думку перш за все на те, що духовність не є тожкою духовному життю суспільства. Вона виступає, перш за все, способом домобудівництва особистості, це здатність будувати свій внутрішній світ. За словами вченого, це «живий всесвіт особи». Якщо світогляд передбачає вибір способу життя, то духовність пов'язана з вибором особистістю свого власного образу, своєї долі і ролі, це зустріч із собою. Духовність – це завжди

заклик «зверху» здійснити те, що не здійснюється саме по собі, але при цьому, зазначає вчений, це закликає, що потребує індивідуальної спроможності і бажання, налаштованості цей заклик почути, розшифрувати, зрозуміти й здійснювати, це коли фізичний час людського буття перетворюється на життєві події, під світлом певної мети, що виходить за межі біологічного існування.

Духовність виступає фундаментальним принципом буття людини, принципом саморозвитку і самореалізації людини у зверненні до вищих ціннісних інстанцій становлення її як особистості. Де особистість означає здатність людини бути вірною самій собі, зберігати самототожність у проблемних ситуаціях. У своїй концепції духовності С.Б. Кримський чітко і раціонально влучно формулює визначення особистості: «Особистість – це морально самокерована система, результат свідомого вибору людиною свого власного образу... Особистість передбачає перетворення тварного початку людини, благодатне піднесення його до рівня гармонії з духом» [5, с. 481].

Цей висновок вченого філософа співпадає з думкою російського православного мислителя отця О.Меня, який зазначав, що «духовність – це властивість самої природи людини, це те унікальне, виключно важливе, що відрізняє людину від інших найрозвинутіших живих істот, це те, що важко визначити словами. Дух є вищим, він за своєю природою ширший від раціональних визначень... Дух – це і мислення, і свідомість, і воля людська, це весь той континуум, складний і, в той же час, єдиний цілісний потік, який складає особливість людини» [7, с. 9].

Слушно вважаємо думку С.Б.Кримського про те, що «духовність – це засіб переводити універсам зовнішнього світу, буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини, її свобода від жорстокої залежності від ситуацій, що постійно змінюються. Духовність, зрештою, приводить до свого роду смислової космогонії, об'єднуючи образ світу з моральним законом особистості» [3, с. 57].

Пізнання самого себе, здатність прозріти себе крізь крос-культурне дзеркало зальнолюдських цінностей, осмислити сутність і здатність своїх індивідуальних духовних якостей та здібностей потребують від людини як інтелектуальної, так і моральної мужності.

Перші десятиліття XXI століття засвідчили і практично підтвердили актуальність та прозорливість думок С.Б.Кримського щодо дефіциту людських якостей. Саме дефіцит цих якостей обмежує розвиток діяльності на шляху подолання кризи як на рівні суспільного життя, так і особистісного. Продовжуючи традицію моральної філософії Сократа, філософ приходить до висновку, що сутність сучасної людини модерного світу не вичерпується визначенням як істоти розумної. Воно обмежує людяність лише характеристикою інтелектуально розвиненої особи і не включає такий необхідний чинник як поєднання розумного і морального, розумного й соціального як

альтернативи машинному інтелекту. Обґрунтовуючи цей висновок, С.Б.Кримський на прикладі аналізу життєвої ситуації персонажу античної трагедії царя Едіпа слушно підкреслює, що герой «успішно розв'язує загадки Сфінкса стосовно зовнішнього буття, але виявляється сліпим щодо загадок власної долі, своєї особистості. Він володіє знанням, яке рятуює його від чудовиська,... але не має знання про наслідки своїх життєвих вчинків, знання того, як самому не стати чудовиськом... І саме наше XX століття привело до нечуваного накопичення небезпечних пізнавальних результатів, до тієї вченої сліпоти, яка, захопившись прогресом у вирішенні загадок природи, не бачить загрози моральної деградації людей та їхньої самосвідомості» [5, с. 709].

При цьому вчений обґрунтовує з позиції духовності як способу домобудівництва особисті взаємозв'язок колективності й існування колективності всередині самої особистості, так званої внутрішньої соціальності, чи внутрішнього етносу. «Є не тільки етнос як державне утворення, існує етнос і як внутрішнє утворення. Внутрішній етнос – те, що проходить крізь нашу особистість, і те, що є підставою наших трансперсональних колективних уявлень» [5, с. 710], – зауважує вчений. Глобалізований світ примушує нас пропускати всі соціальні процеси через свою внутрішню соціальність й визначатися у своєму ставленні до останніх. Це потребує не аби яких інтелектуальних і моральних зусиль, здатності піднятися над буденністю й виявити дійсну сутність подій і нести відповідальність за свій вибір і прийняті рішення.

А це, на думку філософа, повертає наші духовні пошуки до одвічної теми мудрості, до ідеї морального розуму, розуму побудованому на совісті. Особливістю такої мудрості є радикальна перевага людських цінностей перед будь-якими інтелектуальними спокусами і вигодами. Людина як *Homo sapiens* має маніфестувати себе як *Homo moralis*. Ідея морального інтелекту який включає, несе у собі розумну емоцію дозволяє людині звершити сходження, піднятися, за висловом С.Б.Кримського, до логіки цілого. Моральний розум дозволяє людині сформулювати справжній погляд, адекватне розуміння, споглядання і переживання того чи іншого явища нашого сучасного світу, тим самим визначити своє ставлення й оцінку цих подій, міру своєї причетності і відповідальності до них.

Спираючись на світоглядний принцип морального розуму, С.Б. Кримський загострює нашу увагу на загрози абсолютизації практики, оскільки її природа амбівалентна. У процесі свого здійснення вона завжди щось стверджує, а щось знищує. Вчений попереджає, що діяльність потребує раціонально виваженого балансу позитивних і негативних наслідків. У духовності нашого часу, зауважує вчений, формується потреба усвідомлення не тільки практичної активності, але й такої виду творчої діяльності як споглядання [5, с. 716].

У працях С.Б. Кримського, присвячених проблемам духовності, здійснюється продуктивна спроба реабілітації споглядання як виду діяльності. Споглядання, на думку філософа, може бути роз-

цінене як різновид неспоживчої діяльності, що змінює не об'єкти, а суб'єкта дії. Він особливо підкреслює, що «це особливе відношення до навколишнього середовища, мета якого – збереження предметного світу, а ціна і плата – перетворення внутрішнього світу людини» [5, с. 716]. У процесі споглядання у людському душевному світі відбувається утаємничене єднання раціонально свідомого, морального і естетичного, коли кантівські питання об'єднуються в питання «Яким я маю бути?». Воно ніби засвідчує ту точку омега, яку досягає людина у момент творчої гармонії зі світом, символічну мить, яка вбирає в себе вічність, грань переходу зовнішніх практичних дій у внутрішню смислотворчість і стан свободи. С.Б.Кримський уточнює свою думку, посилаючись на досвід новоєвропейської культури, де споглядання не означає нірвану. «Це і проблема гармонії душі зі світом, “самостояння” людини (О.Пушкін), і питання про входження у “творчий ґрунт речей” (П. Тілліх), і творчість, спрямована на Бога (М.Бердяєв)» [5, с. 716].

Актуалізація ролі людських якостей у сфері духовності ХХІ століття засвідчує вимогу формування нового типу особистості, яку С.Б.Кримський визначає як монадну особистість. Він аргументовано і науково принципово, спираючись на історію культури, наполягає на тому, що особистість це не одичине, і навіть не особливе, а **монадне** утворення.

Монадна особистість – це тип особистості, який здатен репрезентувати всесвіт як ціннісно-смысловий універсум людства, його культуру, соціо-етичні звершення, концентруючи їх у межах конкретного індивіда, маніфестуючи все загальність через свою індивідуальну іпостась. «І не просто репрезентувати, підкреслює вчений, а давати зразки вчинків, інтелекту та зростаючої совісті» [4, с. 14].

З глибокою вірою в людину мислитель робить висновок про те, що процес глобалізації має не тільки негативні наслідки, але й позитивні, оскільки наростання щільності соціальних зв'язків у сучасному світі призводить до того, що ефект монадності стає надбанням не тільки вождів і пророків, як це було у минулому, але й багатьох людей за межами еліти сучасного світу.

Філософ влучно й іронічно підкреслює, що у ціннісній свідомості сучасника такі монадні особистості, як М.Ганді і М.Л. Кінг, Я.Корчак і мати Марія, А.Сахаров і М.Грушевський, В. Вернадський і О.Солженіцин значать значно більше, ніж наймасовіші політичні партії. Сама особистість у її монадно-му здійсненні виконує функцію автопортрета людської спільноти [Див. 2. с. 22]. Якщо у минулому такими особистостями були пророки, вожді, святі, то у наш час будь-яка людина має можливість стати і проявити себе як монадна особистість.

Трагічні події, що відбуваються сьогодні в Україні, являють собою переконливе підтвердження ідей мислителя. Такими монадними особистостями є представники чисельного загону народних волонтерів, які в ці драматичні часи свідомо і відповідально взяли на себе тягар захисту батьківщини, не вимагаючи при цьому від держави ніяких преференцій, нагород і подяк. Своїм свідомим вибором і волонтерсь-

кою діяльністю примушують владні структури, чиновників та державних функціонерів мобільніше і дієвіше реагувати на події, приймати відповідальні рішення.

Духовність – це місток між інтелектом і інстинктом. Людина, яка від природи наділена свободою волі, вибору і дії, має особисто обрати вектор свого життєвого руху – іти у бік особистості – Монади, чи наблизитися до звіра – Манкурта. Це складний вибір, тернистим є шлях до «самостояння» людини, безліч спокус і складні випробування чекають її на цьому шляху.

Висновок

У статті «Конттури духовності: нові контексти ідентифікації», опублікованій у 1992 році журналом «Вопросы философии», С.Б.Кримський формулює своєрідний закон збереження людяності, який можна сформулювати так: «яких би найстрашніших випробувань, катастроф і катаклізмів не зазнала історія людства, разом із тим вони породжують високі взірці моральної мужності, духовної величі, сміливої думки, пошуку вищих цінностей».

Як філософ, вчений, мислитель, громадянин, С.Б.Кримський розумів і переживав той глобальний розмаї проблем, які очікували людство і його країну на зламі двох епох. За двадцять перехідних років учений залишив нам у спадок цілісну філософську концепцію духовності, виконавши те завдання, яке поставив перед собою на початку дев'яностих років ХХ століття.

Сумно усвідомлювати, що в сучасній Україні ні державні інститути, ні чисельні політичні рухи, які діють сьогодні, не ставлять завдання підвищення духовної культури свого народу, не розробляють програм і засобів їхнього втілення. Зазирнувши у споживчий кошик українця, ви знайдете якийсь елементарний борщовий набір, буханець хліба, пару шкарпеток, але ні однієї книги, квитка до театру чи філармонії, до музею чи на виставку. Цей факт говорить сам за себе і надає нам відповідь на питання: «Чому ми програємо в економічній, політичній, інформаційній війні?».

Свою відповідь на це питання залишив нам і С.Б. Кримський: «В наші часи ідеї та проекти повинні випробовуватись на здатність втілюватись у життя особистості, підкреслює мислитель. – Саме така вимога і стала вузловим пунктом переходу у формуванні духовності ХХІ століття від гуманізму як ідеології людини, що уявляла себе Богом, до персоналізму як утвердження самоцінності особистості людини, а не абстрактних ідей» [4, с. 14].

Список літератури

1. Бардина Н.В. Античная матрица нашей души: [монография] / Н.В. Бардина. – Одесса: Астропринт, 2009. – 288 с.
2. Крымский С.Б. Конттуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии, – 1992, – № 12. – С. 21-25.
3. Крымский С.Б. Философия как путь человечности и надежды / С.Б. Крымский – К.: Курс, 2000. – 308 с.
4. Крымский С.Б. Заклики духовности ХХІ століття / С.Б. Крымский К.: Вид.дім «КМ Академія», 2003. – 32 с.
5. Крымский С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б.Крымський – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
6. Крымский С. Ранкові роздуми /36.ст. / С.Крымський – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.

7. Мень Александр О духовности. Беседа с Натальей Большаковой. // Рига, – Кино -1989, – №7 – С. 7 – 15.

8 www.openspace.ru/article/515

Л.И. Мокляк

ДУХОВНОСТЬ КАК ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ С.Б. КРЫМСКОГО
В статье осуществляется анализ концепции духовности в творческом наследии выдающегося отечественного философа С.Б. Крымского.

Ключевые слова: Крымский, духовность, человек, личность, культура.

L. Moklyak

SPIRITUALITY AS A SUBJECT OF PHILOSOPHICAL COMPREHENSION IN THE CREATIVE HERITAGE OF S.B. KRYMSKY
In the article the concept of spirituality in the creative heritage of the outstanding Ukrainian philosopher S.B. Krymsky is carried out.

Keywords: Krymsky, spirituality, human, personality, culture.

УДК 1: 316

М.В. Сабадуха

ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ ТА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Анотація. У статті досліджується еволюцію проблеми справедливості в європейській філософії Просвітництва. Проаналізовано соціально-філософські аспекти справедливості в Т. Гоббса, Дж. Локка, К. Гельвеція, Д. Дідро, Д. Юма. Виявлено спільне й відмінне в їхніх поглядах.

Ключові слова: справедливість, комутативна справедливість, дистрибутивна справедливість, власність, громадянське суспільство, особистість, природні права, мораль, право, закони справедливості.

Вступ

Розбудова громадянського суспільства в Україні висунула на порядок денний проблему справедливості, що вимагає додаткового дослідження філософських засад її вирішення в європейських країнах під час розбудови громадянських суспільств. Європейські країни Нового часу постали перед багатьма проблемами: пошук економічних ресурсів для утримання державного апарату, форм організації суспільного життя, осмислення значення природних прав людини та людини як суб'єкта діяльності. Як не дивно, схожі завдання стоять і перед сучасною Україною на початку XXI століття.

Аналіз досліджень та публікацій

Із формуванням інституту приватної власності в Європі виникає майнова нерівність, що вимагало її обґрунтування з позиції справедливості. Приватна власність порушила закони справедливості, що діяли в умовах середньовічного суспільства. Суспільне життя в епоху Середньовіччя трималося на християнському розумінні справедливості, а церква була її регулятором. Над зазначеною проблемою працювали найвидатніші філософи: Ф. Бекон, К. Гельвецій, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Р. Декарт, Д. Дідро, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж. – Ж. Руссо, Б. Спіноза, Д. Юм. Їхні досягнення залишаються предметом пильної уваги сучасних європейських (Ю. Габармас, П. Козловські), українських (В. Андрущенко, М. Булатов, Л. Губерський, А. Карась, Ю. Кушаков, М. Михальченко), російських (А. Орехов, А. Прокоф'єв) та інших філософів. Утім проблема справедливості потребує додаткового аналізу в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні. На наш погляд, недоліком у дослідженні проблеми

справедливості в зазначених авторів є відсутність її цілісного осмислення.

Постановка мети

Метою статті є аналіз проблеми справедливості в творчості філософів епохи Просвітництва: К. Гельвеція, Т. Гоббса, Д. Дідро, Дж. Локка, Д. Юма.

Основна частина

У англійського філософа Т. Гоббса (1588 -1679) проблема справедливості охоплювала широке коло питань: від природних прав людини до її божественного трактування. Він здійснював її дослідження на основі поглядів Платона. Спочатку проблема справедливості виникла на побутовому рівні як явище повсякденного життя. Її вирішення мало бути зрозумілим і прийнятним для більшості людей. Цей факт був усвідомлений ще Платоном, який доводив, що справедливість органічно пов'язана із чесністю та віддаванням боргів, дотриманням домовленостей: «Природа справедливості, отже, полягає у виконанні домовленостей, що мають обов'язкову силу» [1, с. 110].

На думку Т. Гоббса, проблема справедливості виникла разом із формуванням приватної власності та держави: «Справедливість та власність починаються із заснування держави» [1, с. 110]. Власність принесла в суспільство майнову нерівність, це вело до соціального напруження, що примушувало філософів переосмислювати основи суспільного життя. Отже, сутність справедливості Т. Гоббс пов'язував із виконанням домовленостей між людьми.

Т. Гоббс розумів, що вирішення проблеми справедливості на рівні повсякденної практики не знімало суспільних суперечностей, життя вимагало її вирішення на рівні держави. На його думку, проблема